

ЧЕРНІГІВСЬКІ СТАРОДРУКИ В ЗІБРАННІ ЧЕРНІГІВСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО МУЗЕЮ ІМЕНІ В.В. ТАРНОВСЬКОГО

У статті висвітлена історія чернігівської друкарні XVII – початку XIX ст., охарактеризована збірка чернігівських стародруків Чернігівського історичного музею. Ключові слова: книга, друкарня, буквар.

Чернігівському історичному музею належить колекція стародруків, що містить понад 260 кириличних стародруків 17 друкарень. Значну її частину складають чернігівські видання.

Перша чернігівська книга – «Перло многоценное» – була надрукована у пересувній друкарні Кирила Транквіліона Ставровецького, архімандрита Єлецького монастиря, у 1646 р. Невдовзі після її виходу Кирило Ставровецький помер. З його смертю книгодрукування у Чернігові тимчасово припинилось (1, с. 227).

Відновилося воно на чернігівській землі у 1674 р., коли архієпископ Чернігівський і Новгород-Сіверський Лазар Баранович заснував стаціонарну друкарню у Новгороді-Сіверському. Протягом 1674–1679 рр. вона випустила книги 21 найменування, з них 15 – українською та польською мовами (1, с. 231). У зібранні музею представлені тільки «Анфологон», 1678 р. (3 прим.) та «Мінея общая», 1678 р. Максимальний наклад сягав 1500 примірників.

До праці у друкарні були залучені віленський друкар Лукаш, гравер із Києва Костянтин та писар Лазаря Барановича, який спеціально навчався друкарської справи у Вільно, Семен Ялинський (1, с. 229 – 230). До речі, у музеї зберігається срібний потир, який Ялинський подарував Миколаївській церкві с. Жукотки. На заповіті чернігівського полковника Я. Лизогуба 1698 р., що зберігається у музеї, можна побачити автограф друкаря та його печатку. Це паперово-воскова на червоно-коричневому воску печатка овальної форми розміром 15x14 мм. Зображення: у щиті меч (або хрест) у підкові (або його обіймають 2 роги), над щитом коронований шолом, обабіч якого літери «С Я» («Симеон Ялинский»), навколо щита рослинний орнамент (інв. № Ал 553).

Коли Лазар Баранович переїхав до Чернігова, контролювати діяльність друкарні йому стало важко. Без відома Барановича новгород-сіверський архімандрит Лаврентій Крціонович та Семен Ялинський надрукували 3000 примірників підручників для початкових шкіл і прибуток поділили між собою, «чого без мене, власного тоеї друкарне господаря чинити би ся не годило», – писав Л. Баранович (2, с. 244).

Переведення єпископської кафедри до Чернігова, невдоволення діяльністю Семена Ялинського прискорило перевезення друкарні до Чернігова. Очевидно, що її улаштування і передбачалося започаткувати саме тут: «Уже и польская типография готова и соизволение на это Его царского величества есть, и его милости пану гетману выдана грамота о том, чтобы он дал мне по порядку универсал на утверждение типографии в Чернигове», – писав Баранович у 1675 р. (2, с. 203).

У 1679 р. друкарня була переведена до Чернігова. Відкриття її було оформлено двома документами. Це – «Пункта на споряженья друкарне» та універсал на заведення друкарні у Чернігові. Спочатку друкарня була у центрі міста, а потім її перенесли у Троїцько-Іллінський монастир. Якщо спочатку вона утримувалася коштом

© Ситий Ігор Михайлович – кандидат історичних наук, науковий співробітник Чернігівського історичного музею ім. В.Тарновського.

Лазаря Барановича, то з часом переходить на утримання монастиря. У «Тріоді», надрукованій у 1685 р., вперше вказано – «коштом монастирским». Друкарем був Семен Ялинський, проте його діяльність, як і раніше, не задовольняла Лазаря Барановича, тому він звертається до послуг віленського майстра Лукаша, але ім'я останнього не зустрічається у чернігівських виданнях (1, с. 233).

За перше двадцятиріччя свого існування друкарня випустила 46 видань. Крім богослужбових, значну частину склали книги світського характеру та підручники. Є відомості, що одним з перших видань був буквар, але, на жаль, жодного примірника ще не знайдено (1, с. 235).

Перші чернігівські видання були надруковані на папері іноземного виробництва. Турбуватися, про власне паперове виробництво почав ще Лазар Баранович, але втілив його наміри тільки Іоанн Максимович, архієпископ Чернігівський, засновник Чернігівського колегіуму. На папері цього часу наявні філіграні з гербами Мазепи та Максимовича (1, с. 234).

На початку XVIII ст. чернігівська друкарня була найбільшою в Україні після київської та львівської. Тут працювали досвідчені друкарі та гравери. Чіткий шрифт, розмаїття ініціалів, орнаментів вказують на наявність достатніх засобів для ведення друкарської справи. Зберігся цікавий документ, датований 1701 р., де повідомляється, що з московського «приказа книгопечатного дела» до Києва та Чернігова був направлений «книгопечатного дела знаменщик» Михайло Дмитрів для «учения книжному печатному делу, составлять чернил и всякого книжного урядства» (3).

З чернігівською друкарнею пов'язані імена видатних українських граверів Щирського, Зубрицького, Тарасевича. Мідерити як книжкові ілюстрації з'являються у Чернігові одночасно, а можливо, і дещо раніше, ніж у київських виданнях.

Важливий етап у діяльності чернігівської друкарні пов'язаний з іменем Іоанна Максимовича. У перше десятиліття XVIII ст. вийшли такі його твори, як «Алфавіт собранный рифмами сложенный» (1705), «Богородице діво» (1707), «Синаксар» (1709) та інші (1, с. 235).

У той же час друкуються переклади: «Царський путь креста господня» Хефтена (1709), «Іліотропіон» Дрекселя (1714), «Богомыслие» Гергарда (1710, 1711).

Останнє видання завдало великої шкоди чернігівській друкарні. Ім'я його авторалютеранина привернуло до себе увагу вищого духовенства. З приводу друкування «Богомыслия» було почато слідство – «розыск» щодо діяльності чернігівської друкарні. Було з'ясовано, що вона друкувала також книги для старообрядців, наприклад, «Псалтир с воследованіем» (1717) (1, с. 236).

5 жовтня 1720 р. Сенат видав наказ, за яким книга «Богомыслие» була заборонена, а чернігівській друкарні після переліку всіх її провин наказувалось: «...оные церковные старые книги для совершенного согласия... справлять прежде печати с великороссийскими печатями... дабы никакой розни и особого наречия во оных не было» (4). Цим же наказом заборонялось друкувати будь-що без дозволу духовної колегії. Наказ залишався чинним і після заснування Синоду. Потрапивши у тяжке становище, чернігівська друкарня протягом 10 років книг не друкувала. Лише у 1743 р. вона знову відновила книговидавничу діяльність, яка тривала до 1785 р. (1, с. 239). Однак характер видань суттєво змінюється – основне місце посідають богослужбові книги (56 з 74, які були надруковані у 1743–1785 рр.).

У другій половині XVIII ст. цензурний гніт посилюється ще більше. Для звірення відправляються навіть букварі. Так, у наказі Синоду від 16.08.1779 р. згадуються букварі, надруковані у чернігівській друкарні в 1765 і 1778 рр. (5).

11 квітня 1786 р. вийшов наказ Катерини II Синоду: «За упразднением ныне Черниговского Троицкого монастыря и обращением здания его для помещения Черниговского университета, повелеваем бывшую в том монастыре типографию перенести в архиерейский тамошний дом» (6). І хоча університет так і не відкрили, друкарня була вивезена. 8 жовтня 1786 р. єпископ Феофіл надіслав рапорт до Синоду: «...во исполнение указа типография оная во всем ее веществе по сделанном ей описании в дом архиерейский перенесена» (7). Очевидно, у зв'язку з переїздом

налагодити діяльність друкарні на новому місці виявилось важко, не останню роль тут, напевно, відіграла і байдужість місцевої духовної влади.

З 1794 по 1800 рр. до Синоду надходили рапорти, де зазначалось, що «в черниговской типографии никаких книг не печатано». Нарешті 5 квітня 1802 р. чернігівський єпископ Віктор Садковський повідомив Синод про те, що «в возобновленной им в 1801 г. при Свято-Троицком Ильинском Черниговском архиерейском доме типографии напечатано против московского экземпляра один завод Псалтырей учебных в четверть» (8). У колекції музею представлений титул цього видання.

9 січня 1804 р. на запит міністра народної освіти графа П. Завадовського Малоросійський генерал-губернатор А. Куракін сповіщав, що у Чернігові є дві друкарні: у Троїцько-Іллінському монастирі та при губернському правлінні. Що там друкували – не відомо, бо жодного видання за ці роки до нас не дійшло. Єдине видання «Псалтири, сокращенной блаженным Августином» датується 1818 р. Мабуть, це остання книга, що побачила світ у друкарні Троїцько-Іллінського монастиря (1, с. 241). У 1846 р. матеріали та шрифти були продані друкарні губернського правління. Так закінчилася майже 200-літня історія чернігівської друкарні.

Заснована у період національно-культурного піднесення в Україні у XVII ст., чернігівська друкарня пережила періоди розквіту та спаду. Однак усе краще, зроблене нею, дозволяє віднести її діяльність до цікавих та важливих сторінок вітчизняного книгодрукування.

У колекції Чернігівського історичного музею імені В.В. Тарновського налічується 71 примірник книг, надрукованих у пересувній друкарні Кирила Транквіліона Ставровецького та стаціонарній друкарні Троїцько-Іллінського монастиря. З них – 10 книг семи найменувань XVII ст. та 61 книга двадцяти одного найменування XVIII ст.

Головними джерелами колекції є Російська державна бібліотека (23 прим., надійшли у 1963 р. з ініціативи Т. Каменевої), Чернігівське єпархіальне древлесховище (14 прим.), Чернігівський музей українських старожитностей імені В.В. Тарновського (8 прим.) та Чернігівський музей культів (3 прим.). Крім цього, окремі примірники належали монастирським бібліотекам, церквам або надійшли з районних краєзнавчих музеїв та від приватних осіб (9, с. 192 – 193).

1. Каменова Т. Черниговская типография, ее деятельность и издания // Труды государственной библиотеки им. В.И. Ленина. – М., 1959. – Т. III. Цікаві матеріали, що стосуються діяльності друкарні у другій половині XVIII ст., оприлюднив чернігівський історик О. Тарасенко (див. Тарасенко О. З історії Чернігівської Іллінської друкарні: матеріали до видання «Собрания поучений на все воскресные и праздничные дни» 1778 р. // Сіверянський літопис. – 2010. – № 6. – С. 61 – 71).

2. Письма Лазаря Барановича. – Чернигов, 1865 р.

3. Российский государственный архив древних актов. – Ф. 124. Малороссийские дела, кол. архива, 1701, № 17.

4. Полный свод законов Российской империи. – СПб., 1829. – Т. IV. – № 3653.

5. Державний архів Чернігівської області. – Ф. 679. – Оп. 4. – Спр. 415. – Арк. 1.

6. Российский государственный исторический архив в Санкт-Петербурге – Ф. 796. – Оп. 67. – Д. 174.

7. Там само.

8. Там само.

9. Колекція кириличних стародруків із зібрання Чернігівського історичного музею ім. В.В. Тарновського: Каталог /Упорядники І. Ситий, С. Половникова. – К., 1998.

В статтє освещена история черниговской типографии XVII – начала XIX ст., охарактеризована коллекция черниговских старопечатных книг Черниговского исторического музея.

Ключевые слова: книга, типография, букварь.

History of the Chernihiv printing-house of XVII - beg. XIX cent. is lighted up in the article, the Chernihiv historical museum's collection of the Chernihiv's old-printed books is described here.

Keywords: book, printing-house, abc-book.